CHRISTIANITAS

Démoni a anjeli v platonizme. Spory medzi novoplatónskou démonológiou a kresťanskou angelológiou

Magdalena Żuraw

5. októbra 2020 *Cirkev* *Filozofia*

pokračovanie *I. časti*

V zásade v každom myšlienkovom systéme – od duchovných smerov starovekého Východu po neskorý novoplatonizmus – sú anjeli (démoni) prostredné entity medzi svetom božstiev a človekom. Rovnako niet pochýb, že práve anjeli majú bližší kontakt s Bohom a im náleží sláva vykonávateľov Božích príkazov.

Stefan Gilson, ktorý analyzoval otázku anjelov vo filozofii svätého Tomáša, zdôraznil význam a dôležitosť tejto problematiky v metafyzike a antropológii idealistických systémov nasledovne: „Nebyť anjelov, narušila by sa rovnováha celého systému vesmíru; v neposlednom rade môžeme úplne pochopiť prirodzenosť a pôsobenie nižších stvorení, ako je napríklad človek, iba vďaka porovnaniu a často protikladu s prirodzenosťou a pôsobením anjela.“

Gilsonove slová by mohli nepochybne slúžiť ako devíza démonologickej tvorivosti filozofa, ktorý je dnes právom považovaný za postavu helenisticko-kresťanského „prielomu“, čiže Filóna z Alexandrie (1. stor.). Tento Žid, ktorý písal po grécky, pripravil filozofické základy budúcej angelológie (*avant la lettre* za Filónových dní) venujúc pozornosť metafyzickému a antropologickému rámcu vedy o prostredníckych bytostiach.

Filón spája dva koncepty, ktoré dovtedy neboli spojené: platónske (či všeobecne helénske) vnímanie démonov ako dobrých „prostredníkov“ a „nižších bohov“ a biblické – anjelov ako poslov a reprezentantov jediného Boha. Pre filozofa z Alexandrie sú tieto dva pojmy v podstate totožné. Svoj spis začína citáciou známeho úryvku z Biblie o „Jakubovom rebríku“ (Genezis 28, 12-13), po ktorom zostupovali a vystupovali anjeli. Nadväzujúc na tento príklad Filón prichádza k presvedčeniu, že prostrednícke bytosti medzi Bohom a ľuďmi obývajú „sféru“ medzi nebom a zemou. Niektoré z nich zostupujú na zem a vstupujú do kontaktu s hmotnou realitou; iné odolali pozemským pokušeniam a vydali sa opačným smerom. Každý z anjelov sa sám rozhodne, či spojí svoj osud so zmyslovým svetom, alebo – ak má voči nemu odpor – zvolí si čistý život pod nebom.

Pre Filóna sú anjeli samozrejme bytosti oddelené od hmoty, tzv. čisté bytosti. Vo vesmíre plnia dve základné funkcie vyplývajúce z ich pozície ako medzičlánku v metafyzickej hierarchii. V prvom rade, odovzdávajú ľuďom božské príkazy, stoja na stráži stvoreného pozemského poriadku a do istej miery sa oň starajú. Po druhé, prinášajú Bohu prosby a sťažnosti človeka a umožňujú spojenie ľudskej bytosti s božstvom.

Anjeli sú preto nepostrádateľným prvkom vesmíru – presnejšie povedané vesmíru, ktorý je človekom poznateľný. Cez nich Boh zjavuje svoju vôľu i svoje slovo ľudským dušiam uväzneným v hmotných telách (a teda nedokonalým). Možnosť ničím neprerušovaného videnia Boha majú iba čistí duchovia – a práve taká je podľa Filóna metafyzická povaha anjelov. Keďže svojím poslaním a svojím prostredníctvom stelesňujú Božie slovo, zaslúžia si názov „logoi“, slová.

Filón dokonca nevylučuje, že samotný Logos – táto ťažko definovateľná hypostáza alebo Božia myseľ – má anjelskú prirodzenosť. V jednom zo svojich mnohých diel pod názvom „Kto je dedičom božských dobier“, napísal: „Otec, ktorý stvoril všetko, dal svojmu Logosovi, najvyššiemu a najctihodnejšiemu archanjelovi, tento dar, aby stojac na hranici, mohol oddeliť čo je stvorené od Stvoriteľa.“

Filón Alexandrijsky

zdroj: wikimedia commons

Filón tento výraz používa niekoľkokrát, čím dáva najavo, že takéto spojenie nepovažuje za metaforu. A hoci z pojmu „Logos“ vyplýva jeho prvotnosť pred stvoreným svetom a teda aj anjelov, prirodzenosť „najvyššieho archanjela“, o ktorej hovoril Filón, môže presahovať ontologický rámec tohto predpokladu. Túto interpretáciu podporuje aj skutočnosť, že filozof vytvoril hierarchiu anjelských bytostí. Anjelov rozdelil do dvanástich skupín – rovnako ako kedysi Platón mal svoje *daimonoi vo Faidrosovi* (analogické rozdelenie fungovalo v judaistickej tradícii – Kniha Daniel, Kniha Enochova); prostredníctvom rôzneho názvoslovia („svätý zástup“, „armáda“) Filón taktiež naznačoval rôznosť funkcií týchto bytostí, ktoré môžu závisieť od ich postavenia v rámci anjelskej hierarchie.

Démon a anjel v strednom platonizme

Vo svojom učení o anjeloch sa Filón Alexandrijský vybral cestou, po ktorej, ako sa ukázalo, ho nasledovali veľkí cirkevní otcovia. Židovský mysliteľ odpovedal na otázky o prirodzenosti a funkcii anjelov, pričom používal pojmy zdokonalené v priebehu stáročí gréckej filozofie, nezriekol sa však pritom inšpirácie náboženskými posolstvami ani biblickými obrazmi.

Zvýšený záujem o mystiku a duchovný svet v čase Filóna našiel svoj ďalší odraz v strednom platonizme – v súbore filozofických tendencií charakteristických pre obdobie medzi činnosťou bezprostredných Platónových nástupcov a vznikom novoplatónskej školy. Strední platonisti rozvíjali aj vedu o démonoch, ale napriek „mystickému“ obalu to robili skôr nezávisle od náboženských textov a systémov. Jeden z nich – Celsus (2. stor.) – sa dokonca preslávil svojím dielom zameraným proti kresťanstvu (*Alethes logos*).

Pre stredných platonistov čerpajúcich hlavne z platónskych a stoických tradícií, zaujímajú démoni miesto niekde uprostred v ontologickej hierarchii stvorení – medzi božstvom (a eventuálne „nižšími“ bohmi) a človekom. Jeden z hlavných predstaviteľov stredného platonizmu, Plutarchos, vysvetlil: „Platón, Pytagoras, Xenokrates, Chrysippos, stúpenci najdávnejších autorov opisujúcich sväté veci, tvrdia, že démoni sú obdarení nadľudskou silou a vysoko prevyšujú našu prirodzenosť, nemajú však božský prvok v čistom a bezchybnom stave.“

Strední platonisti nepovažovali démonov za metafyzicky homogénnu triedu stvorení, preto ich obvykle delili na dve skupiny. Do prvej patrili „najvyšší“ *démoni* – boli to najdokonalejšie stvorenia: čisto duchovné, nikdy neviazané na nijaké telo či hmotu. Do druhej skupiny patria démoni, ktorí boli v degradujúcom kontakte s hmotou – filozofi stredného platonizmu mali na mysli duše vyslobodené z ľudských tiel.

Rolu démonov vo svete a ich určenie vysvetľovali strední platonisti rovnako ako Filón – medzi človekom a božským svetom, ktorý je ľuďmi priamo nepoznateľný, sú potrebné styčné osoby, ktoré by na zemi vykonávali Božie rozhodnutia. Démoni zasa umožňujú ľuďom viesť dialóg a komunikovať s božstvom – bez ich príhovoru by bol človek odkázaný iba sám na seba.

V jednotlivých prípadoch však – najmä v dielach najvýznamnejších predstaviteľov tohto smeru – bola koncepcia démonov vypracovaná v strednom platonizme podrobená ďalekosiahlym úpravám. Pre Plutarcha (1.- 2. stor.) ovplyvneného Xenokratom démoni sú duše schopné rozhodovať o svojom morálnom charaktere: môžu si vybrať dobro alebo zlo. Dobrí démoni dbajú o človeka, pomáhajú mu v duchovnom živote; zlí sú zdrojom všetkého pozemského nešťastia.

Zaujímavé sú aj Plutarchove úvahy o metafyzickom statuse démonov. Podľa autora *Moralií* tieto bytosti žijúce vo vzduchu sú dynamické bytosti, ktoré sa realizujú až keď robia životné voľby. Démoni svojím správaním môžu dosiahnuť postavenie a prirodzenosť bohov; ak však zlyhajú, musia „vziať na seba“ ľudskú prirodzenosť.

U Apuleia (2. stor.) máme do činenia s rozdelením podobným ako u Plutarcha na démonov „čistých“ a „nečistých“; ľudským telom „neskompromitovaných“ i „skompromitovaných“. Prví hrajú v ľudskom živote obzvlášť dôležitú úlohu, pretože im podlieha celá sféra ľudských myšlienok a činov. Za jedného z „čistých“ démonov Apuleius považoval už spomínaný Sokratov vnútorný „hlas“ – *daimonion*.

Apuleos

zdroj: snappygoat

Podľa ďalšieho stredného platonistu, Maxima z Týru (2. stor.), má každý človek svojho démona, ktorý nad ním bdie v ťažkých časoch. Tento démon je duša, ktorá po smrti človeka opúšťa telo a z Božieho rozhodnutia sa stará o iných ľudí. Maxim tvrdil, že metafyzická prirodzenosť démonov je amalgámom božských a ľudských prvkov – tieto bytosti sa dokonale vedia vcítiť a chápať telesné choroby ľudí i dokonalosť Božej krásy. Na jednej strane sú nesmrteľné, na druhej strane nimi lomcujú pocity porovnateľné iba s ľudskými emóciami.

Vzťah medzi anjelom a Bohom a človekom v novoplatónskej filozofii

Novoplatónska démonológia zhrnula najčastejšie sa vyskytujúce motívy grécko-rímskej vedy o démonoch, potom ich zapísala do Plotínom vytvoreného systému emanácie a spojila s náboženskými koncepciami gnostikov. Treba mať na pamäti, že záujem o anjelov a démonov v gnóze bol enormný a podľa gnostikov mali tieto bytosti pri stvorení sveta mimoriadne dôležitú úlohu. V niektorých gnostických sektách – najmä v židovských – existoval dokonca kult anjelov ako spolutvorcov vesmíru. Už v druhom storočí hlásal jeden z najznámejších gnostikov – Basilides (Menanderov žiak) myšlienku svetovej hegemónie anjelov-stvoriteľov, ktorí si medzi sebou rozdelili Zem i mimozemskú realitu. Jedným z nich mal byť Jahve, Boh Izraela. Podľa Basilidesa tento anjel chcel v tej dobe (tzn. v 2. stor.) nadvládu nad celým svetom.

V novoplatonizme k takému radikálnemu vyvýšeniu anjelov (démonov) nedošlo – ale vzdialenosť, ktorá oddeľovala človeka od týchto bytostí v hlavných prúdoch skoršej démonológie, sa značne zväčšila. Novoplatonici spravidla považovali démonov za „nižších“ bohov zúčastňujúcich sa na procese vytvárania sveta, ktorí sú rozhodne bližšie k Absolútnu než k ľuďom.

Ammonios Sakkas (2.- 3. stor.), predchodca novoplatónskej filozofie, rozlišoval ešte démonov, teda bytosti uprostred, od najvyšších bytostí – Boha Stvoriteľa a iných božstiev. Rovnako ako v dielach stredných platonistov, Ammoniovi démoni žili vo vzduchu a plnili dôležitú funkciu prostredníkov a poslov medzi božstvami a ľuďmi.

Vyššie miesto v kozmickej hierarchii priradil démonom Plotín (3. stor.), popri Origenovi najvýznamnejší Ammoniov žiak. Podľa geniálneho autora *Enneady* – démonov spája božská prirodzenosť a hoci sú to najnižší bohovia, nie sú nehmotní. Plotín poukazuje na to, že tieto bytosti majú telá z ohňa a éteru, čo ich vylučuje z účasti na „živote“ sfér najbližších k Absolútnu. Démoni sa starajú o zmyslový svet a vládnu mu – čo nevyplýva z ich morálnej prirodzenosti ani náboženských príčin, ale zo štruktúry vesmíru založeného na emanáciách a hypostázach. O tom písal Tomasz Stępień v článku *Otcovia Cirkvi a Sokratov démon*: „Démoni sú tu zvláštnym spôsobom zapojení do procesu, v ktorom všetko vychádza z Jednoty a potom sa do nej vracia ako k svojmu zdroju. Každá bytosť na tomto svete má svoju úlohu a práve úlohou vyšších bytostí je starať sa o bytosti, ktoré z nich vychádzajú vo večnom procese“.

Je potrebné dodať, že Plotínovi démoni sú nesmrteľní (kvôli svojej božskosti), ale v mnohých ohľadoch pripomínajú ľudské bytosti: majú hlas, ľudské pocity i slabosti. V náuke jeho nasledovníkov sa tento osobitný antropomorfizmus vo vzťahu k démonom začal vytrácať – hlavne pod vplyvom gnózy a v reakcii na

v tom čase vznikajúcu kresťanskú filozofiu. Vo väčšine prípadov to bola reakcia plná neochoty i opatrnosti (Jamblich, Proclus), niekedy dokonca nepriateľská (Porfírius). Potreba prispôsobiť sa úplne novému systému myslenia však mala inšpiratívny vplyv na kreativitu novoplatonistov, vrátane ich démonológie.

Predovšetkým sa démoni postupne začali prirovnávať k biblickým anjelom. Jeden z Plotínových žiakov – Porfírius (3.- 4. stor.) – dospel k záveru, že bytosti spomínané v Svätom písme sú jednou zo skupín démonov, o ktorých sa dovtedy zmieňovala grécka filozofia. Takto klasifikoval anjelov a archanjelov aj Iamblichos (3. stor.).

Proklos, ktorý žil o niečo neskôr (5. stor.), zasa zahrnul anjelov do triády medzi bohmi a ľuďmi, ktorú mali okrem anjelov tvoriť démoni a hrdinovia. Dôležité je, že v tejto triáde obsadili anjeli najvyššie miesto – ako metafyzicky najdokonalejšie bytosti.

Pokiaľ ide o spory medzi novoplatónskou démonológiou a kresťanskou angelológiou – najdôležitejší sa týkal úlohy anjelov (démonov) vo vzťahu k človeku a k stvorenému svetu – ako aj problému stvorenia samotných anjelov. Mnoho platonistov a novoplatonistov totiž tvrdilo, že bytosti ktoré sú prostredníkmi medzi bohmi a ľuďmi, neboli stvorené, pretože existujú večne. Bol im preto pripisovaný podiel na prvotnom stvorení vesmíru. David Keck o tom napísal: „Okrem [novoplatónskych] filozofov aj gnostici patristickej doby považovali anjelov… za spolustvoriteľov. Boh gnostikov bol úplne odstránený zo stvoreného hmotného vesmíru, ktorý považovali za čosi zlé. Aby sa vyhli problémom teodície súvisiacej so zjavnou nedokonalosťou stvorenia, úlohu stvoriteľov pripísali anjelom a eónom.“

Novoplatonisti teda spolu s gnostikmi vyčítali kresťanskej filozofii, že sa dopustila základného metafyzického omylu: uznania dokonalého Boha ako jediného stvoriteľa zlého a nedokonalého sveta. Podľa nasledovníkov Plotína nie je možné, aby stvoriteľský čin Najvyššej bytosti mohol viesť k zlu, k chorobám a k disharmónii. Za nedokonalosť a nedostatok poriadku musia teda niesť zodpovednosť iní, menší stvoritelia sveta – anjeli.

URL adresa článku: https://christianitas.sk/demoni-a-anjeli-v-platonizme-spory-medzi-novoplatonskou-demonologiou-a-krestanskou-angelologiou/